

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI

FAKULTA PŘÍRODOVĚDNĚ-HUMANITNÍ A PEDAGOGICKÁ

Katedra filosofie

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(pro bakalářský studijní program)

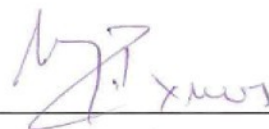
pro (kandidát): Jana KABÁTNÍKOVÁ
adresa: K Loučkám 1305, Litvínov 436 01
studijní obor (kombinace): Filosofie humanitních věd
Název BP: Filosofie jako péče o duši
Název BP v angličtině: Philosophy as a Care about Soul
Vedoucí práce: PhDr. David Václavík, Ph.D.
Konzultant:
Termín odevzdání: 30.4.2010

Poznámka: Podmínky pro zadání práce jsou k nahlédnutí na katedrách. Katedry rovněž formulují podrobnosti zadání. Zásady pro zpracování BP jsou k dispozici ve dvou verzích (stručné, resp. metodické pokyny) na katedrách a na Děkanátě Fakulty přírodovědně-humanitní a pedagogické TU v Liberci.

V Liberci dne 20.4.2009

děkan

vedoucí katedry

Převzal (kandidát): JANA KABÁTNÍKOVÁ

Datum:

14.5.2009

Podpis:

Název BP: FILOSOFIE JAKO PÉČE O DUŠI

Vedoucí práce: PhDr. David Václavík, Ph.D.

Cíl: Diplomantka se bude věnovat kritické analýze platónského konceptu filosofie jakožto péče o duši. Nejprve se bude věnovat rozboru této koncepce v Platónových dialozích (Faidon, Faidros, Ústava a další). Zaměří se přitom také na analýzu milieu celého konceptu a zejména pak na jeho vztah k pojmu katarze a jeho religiozním konotacím. V další části se bude diplomantka věnovat reflexi "osudu" toho konceptu v díle českého filosofa Jana Patočky a jeho vlivu na patočkovu nauku o životních pohybech duše.

Požadavky: Schopnost kritické analýzy, znalost anglického jazyka

Metody: kritický rozbor textů, komparativní metoda

Literatura: Platón. Faidón, Praha: OIKOYMENH 1997
Platón. Faidros, Praha: OIKOYMENH 1996
Platón. Ústava, Praha: OIKOYMENH 1998
Jan Patočka, Kacířské eseje o filosofii dějin, Praha: Academia 1990
Jan Patočka, Péče o duši I - III, Praha: OIKOYMENH 2003 - 2005

Technická univerzita v Liberci

FAKULTA PŘÍRODOVĚDNĚ-HUMANITNÍ A PEDAGOGICKÁ

Katedra: Filozofie

Studijní program: Filozofie

Studijní obor Filozofie humanitních věd
(kombinace):

Filozofie jako péče o duši Philosophy as a care about Soul

Bakalářská práce: 10 – FP – KFL - 0019

Autor:

Jana KABÁTNÍKOVÁ

Podpis:

Adresa:

K Loučkám 1305

436 01, Litvínov

Vedoucí práce: doc. PhDr. David Václavík, Ph.D.

Konzultant:

Počet

stran	grafů	obrázků	tabulek	pramenů	příloh
44	0	0	0	18	1CD

V Liberci dne: 29. 7. 2010

Prohlášení

Byl(a) jsem seznámen(a) s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědom povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracoval(a) samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím bakalářské práce a konzultantem.

V Liberci dne: 29. 7. 2010

Jana Kabátníková

Poděkování

Chtěla bych poděkovat vedoucímu práce doc. PhDr. Davidu Václavíkovi Ph. D. za ochotný přístup na konzultačních schůzkách, především za poskytnutí cenných rad a připomínek k danému tématu. Mimořádný dík patří mým rodičům, za veškerou podporu v době mého studia, které si nesmírně vážím. V poslední řadě patří dík mým přátelům za morální podporu, pomoc a trpělivost.

Resumé

Bakalářská práce se zabývá platónským konceptem filosofie jakožto péčí o duši. První část je věnována kritickému rozboru této koncepce, který ukazuje základní Platónovy představy o podobě a charakteru duše. Dále je tematizován její vztah k tělu, ke světu a především k poznání. Zvláštní pozornost je také věnována procesu anamnéze a katarze v životě duše. Druhá část práce se zabývá reflexí osudu této nauky, v díle českého filosofa Jana Patočky. Především pak jejímu vlivu na autorovu koncepci životních pohybů duše. V té se nám poté ukázala naše bytostná spřízněnost s antickým světem, kde se formoval nám vlastní způsob existence.

Klíčová slova: Platón, duše, filosofie, katarze, anamnéze, Patočka, dějinnost, životní pohyb.

Summary

This thesis is dealing with Platonic concept of philosophy as a care about soul.

The first part is dedicated to critical analysis of this conception, which shows basic Plato's ideas about form and nature of a soul. Further subject matter is the soul's relationship to body, world and mainly to knowledge. Special attention is devoted to a process of anamnesis and catharsis in soul's life. The second part of this thesis is aimed on historical reflection of this theory in a publication made by Czech philosopher Jan Patočka. Especially, it's influence on author's concept of life motions of the soul. In this concept we have later found our essential affinity for antique world, where our own way of existence was formed.

Key words: Plato, soul, philosophy, catharsis, anamnesis, Patočka, historicity, movements of existence.

Zusammenfassung

Diese Bakkalaureatsarbeit beschäftigt sich mit dem philosophischen Konzept Platón, Philosophie als die Pflege der Seele. Erster Teil widmet sich der kritischen Analyse des Konzeptes, die Analyse stellt die Grundidee an die Gestalt und den Charakter der Seele dar. Weiter zeigt man die Beziehungen der Seele zur Welt, zu dem Körper und vor allem zur Erkenntnis. Eine besondere Aufmerksamkeit lenkt man auf den Anamnese und Katharsis Prozess im Leben der Seele. Zweiter Teil beschäftigt sich mit der Reflexion dieser Lehre, im Werk des tschechischen Philosoph Jan Patočka. Die Reflexion widmet sich vor allem den Einfluss der Lehre auf die Autorskonzeption der Seelenlebensmotion. In dieser Konzeption zeigt sich unsere wesentliche Verwandtschaft mit der Welt der Antike, wo unser eigen Lebenswandel bildete.

Schlüsselwörter: Platón, die Seele, die Philosophie, die Katharsis, die Anamnese, Patočka, die Geschichte, die Lebensmotion.

OBSAH

1) ÚVOD.....	8
2) KONCEPCE DUŠE V PLATONOVÝCH DIALOZÍCH.....	11
2.1) Obraz duše v dialogu Faidón	11
2.2.) Obraz duše v dialogu Ústava	14
2.3) Obraz duše v dialogu Faidros	17
3) PLATÓNOVA KONCEPCE PÉČE O DUŠI.....	21
3.1) Proces anamnéze v konceptu péče o duši	21
3.2) Katarze v procesu péče o duši	22
3.3) Filosofie jako péče o duši	24
4) OSUD PLATÓNOVY KONCEPCE V DÍLE JANA PATOČKY ...	26
4.1) Duše jako měřítko přirozeného světa	26
4.2) Pohyb duše jako východisko Platónovy filosofie.....	28
5) PATOČKOVA KONCEPCE ŽIVOTNÍCH POHYBŮ	32
5.1) Člověk jako dějinná bytost	33
5.2) Základní pohyby lidského života.....	35
5.3) Třetí životní pohyb	38
6) ZÁVĚR.....	41
7) SEZNAM LITERATURY.....	43

1) ÚVOD

Předmětem této bakalářské práce je seznámit čtenáře s platónským konceptem filosofie jako péče o duši. Samotný koncept duše má své kořeny již u prastarých národů, kdy si lidé povšimli spojitosti mezi dýcháním a životem. Duše pro ně představovala nositelku života, jež má schopnost tělo oživit (vstupem do těla) i usmrtit (opuštění těla). Tato myšlenka později přechází do antické tradice jako *pneuma*, duch, princip vdechnutí života. Ten postupem času nabývá nový rozměr, stává se dynamickým, něčím co pohyb má a uděluje. V této podobě je pak již označován jako *psýché*, duše. Mnozí antičtí myslitelé se pak snažili duši uchopit, přisuzovali jí přitom rozdílné vlastnosti, povahu i podstatu. Thalés z Milétu chápal duši jako entitu udávající pohyb a přisuzoval ji i neživým věcem, například kamenům se schopností přitahovat kov¹. U Empedokla se zase setkáváme s vnitřním *daimónem*, jakousi duší božského původu. Ta je za své hříchy uvrhnuta do těla a po jeho smrti podléhá procesu převtělování². Tento cyklus by měl být završen konečným očištěním a opětovným shledáním s božstvím.

S nutností určité péče o duši se pak setkáváme u Pythagora, který určil pravidla duševní hygieny prostřednictvím meditací a správné životosprávy. Pythagorejci ztotožňovali duši s pozitivním principem a stavěli ji proti negativně vnímanému tělu. V Platónově nauce je později tělo pojmáno přímo jako vězení duše³, což, jak uvidíme, není jediná jeho podobnost s pythagorejským učením. V obou případech má duše nesmrtelný charakter a božskou podstatu. Podobné znaky nalezneme i v teorii poznání. Východiskem pythagorejské nauky bylo číslo (*arithmós*) jako stavební kámen pravdivého poznání. V duchovní oblasti pak představovalo harmonii, již bylo třeba nastolit. Číslo symbolizuje jednotu a mez (*peras*) stojící proti nestálému světu jevů a jeho neurčitosti (*apeiron*). Platón přichází s podobným principem, ale na místo čísla

¹ Srv. ARISTOTELÉS, *O duši*, Praha: Jan Laichter 1942, 405a.

² Srv. Hippolytos, DK 31 B 115. [Česky: Předsókratovští filosofové, 1. vyd. OIKOYMENH, Praha: 2004, s. 406: ...bude po třicet tisíc let bloudit daleko od blažených a bude se po ten čas rodit ve všech možných podobách smrtelných bytosti...].

³ Srv. PLATÓN, *Faidón*, Přel. F. Novotný, 6. opr. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2005, 25d.

staví ideu jako míru přirozeného světa. V neposlední řadě se také v obou případech setkáme s myšlenkou převtělování duše.

Duše bývala také považována za naše spojení s božstvím, jak můžeme vidět například u Hérakleita, pro kterého proces dýchání představuje spojení s božským logem⁴. Logos (řeč) je naším prostředkem k porozumění světu a klíčem k moudrosti. Skrze něj jsme schopni nahlédnout obecný smysl života. K tomu je nutné, aby se člověk „probudil“ z nevědomosti a to prostřednictvím myšlení a rozumové úvahy. Opět se nám zde ukazují společné rysy s platónským učením, dle kterého duše musí učinit obrat, jakési probuzení, aby byla schopna spatřit pravdu. Fenomén duše ovšem není pouze doménou antických myslitelů, je důležitým aspektem v oblasti náboženství, prostupuje napříč dějinami filosofie a proniká na půdu vědy jako základní kámen psychologie. Potřeba objasňovat čím duše jest (jaký má ontologický status, jaký je její vztah k tělu) provází, jak vidíme, lidské myšlení dodnes. Duše tedy není pouhou nositelkou života, také vymezuje kým a jací jsme. Samotné téma péče o duši je proto stále aktuální a důležité, neboť nám připomíná, co znamená „být člověkem“.

Cílem této práce nebude pojmut celé spektrum problematiky duše, zaměříme se pouze na filosofickou stránku věci. Výchozím představitelem pro nás bude Platón, jehož filosofie je určitým ztělesněním péče o duši. Při analýze platónské koncepce budeme primárně vycházet z dialogů Ústava, Faidón a Faidros. Představíme si rozvrh péče o duši v jednotlivých aspektech. Zajímat nás bude, jakým způsobem dialogy pracují s představou duše, zda náš způsob života ovlivňuje její podobu a jaké místo v celém konceptu zaujímá pojem katarze. Východiska, ke kterým dospějeme, nám poté poslouží jako základ pro porovnání Platónovy koncepce s dílem českého filosofa Jana Patočky. Nepůjde nám přitom o vyčerpání celé Patočkovy nauky, zaměříme se zejména na duchovní problém Evropy, jež ve svém díle tematizuje. Představíme si základní předpoklady, s nimiž pracuje a východiska, ke kterým dospívá. Zajímavé pro nás bude sledovat, čím Platónova filosofie inspiruje Patočkův výklad o životních pohybech duše. Společně s ním se také podíváme na situaci soudobého člověka a jeho

⁴ Srv. Sextos Empeirikos, DK 22 A 16. [Česky: Předsókratovští filosofové, s. 265: Když do sebe dechem vtáhneme tento božský rozum (logos), nabýváme podle Hérakleita schopnosti myšlení...]

vztah k dějinám. Zajímat nás bude, jaké místo zastává minulost v našem životě. Může nám stále přinést nějaké aktuální výpovědi o nás samých? Tuto a mnoho dalších otázek se pokusíme společně zodpovědět. Čerpat přitom budeme převážně z Patočkova díla Péče o duši I – III.

Základní metodou práce bude kritická analýza zmíněných pramenů a následná komparace obou pohledů. V první části se zaměříme na analýzu Platonovy koncepce péče o duši. Dialog Faidon nám přiblíží problém nesmrtelnosti duše a její bytí po smrti. V dialogu Ústava poznáme jednotlivé složky duše a jejich účast v životě obce. Faidros nám zase pomůže nahlédnout do života duše před vtělením. Jak vidíme, každé z uvedených děl v sobě nese kousek skládanky, ze které později vyvstane celkový rozvrh Platónovy nauky.

2) KONCEPCE DUŠE V PLATONOVÝCH DIALOZÍCH

2.1) Obraz duše v dialogu Faidón

Dialog Faidón představuje osobité vyličení událostí posledního dne Sokratova života. Ten byl odsouzen athénským soudem k trestu smrti, který měl být vykonán po skončení svátků boha Héroa. Důvodem filosofova odsouzení byla žaloba obviňující ho, že kazí mládež a že nevěří v bohy, v které věří obec, nýbrž v jiná nová daimonia⁵. Přátelé, kteří přišli v tragický den se Sokratem rozmlouvat, jsou překvapeni jeho smířeným a vyrovnaným přístupem ke smrti. Tato situace dovoluje rozehrát dialog pojednávající o smrti, posmrtném životě a především o duši. Atmosféra rozpravy je navíc umocněna místem samotného dění, a to vězením. Slova muže, kterému byla právě sňata pouta a oznámena doba smrti, tak dostávají nový rozměr. Ukazuje se v nich životní moudrost, pokora a víra ve filosofii.

Ústředním bodem dialogu je Platónovo tvrzení, že člověk, který prožije svůj život správně, by se neměl smrti obávat, ba dokonce naopak. Smrt představuje ve své podstatě oddělení těla a duše, odloučení smrtelné složky od nesmrtelné. Tělo je složené z částí a tím i konečné, protože co je spojené, může se i rozloučit. V případě duše bude autor dokazovat, že je nesloženou entitou nepodléhající zániku. Jinak řečeno bude se snažit obhájit její nesmrtelný charakter. To bude také prvním krokem k důkazu nutnosti péče o duši. Protože v nejlepším zájmu člověka by mělo být pečovat o tu svou část, která přetrvá. Smrt potom představuje přechod duše k další etapě bytí, ve které budou zvýhodněny ty, které se během života „očistily“. Nepředbíhejme však a vraťme se k samotnému důkazu nesmrtelnosti duše.

K ospravedlnění věčného bytí nepřistupuje autor přímo, ale prostřednictvím své teze, že učení není nic jiného než vzpomínání⁶. Výchozím předpokladem je, že poznání nezačíná od nuly, nýbrž je předem obsaženo v naší duši. Ta nabyla zkušenost o jsoucím ve svém předchozím stavu bytí. Důkazem má být fakt, že za pomoci vhodných otázek je

⁵ PLATÓN, *Obrana Sokratova*, Přel. F. Novotný. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2003. 24c.

⁶ PLATÓN, *Faidón*, 72e.

člověk schopen formulovat správné závěry o věcech, které nezná⁷. Dále také způsobilost našeho rozumu klasifikovat smyslové vjemy podle obecného rámce. Malého, velkého či zmrzačeného psa vnímáme stále jako „psa“. Samotná představa v naší mysli je ale mnohem dokonalejší než psi reální. Jakoby rozum měl předpřipravenou míru, podle které jsme schopni věci poznat. Věc sama je pak této ideální představě více či méně podobná, nikdy ovšem nedosahuje stejných kvalit. Slovy autora, to co vidím, chce být takové, jako je některé jiné jsoucno, ale něco mu chybí a nemůže být takové, jako jest ono, nýbrž jest horší⁸. Reálně existující pes tak nikdy nedosáhne kvalit naší představy „psovitosti“, stejně jako nádherná žena nevyplní zcela naši vizi „krásy“. Samotné uvědomění si těchto nedostatků, či jen nuancí ukazuje, že si vzpomínáme na něco původnějšího, dle čeho danou věc posuzujeme.

Představa krásy, dobra, spravedlnosti atp., to vše je v naší mysli a priority přítomno. Není to zásluhou našich smyslů, ty, jak jsme řekli, ukazují jen věci podobné oněm. Původcem těchto představ musí být proto rozum. Pokud ovšem nezískává látku ze smyslovosti, musí ji brát sám ze sebe, čili z duše⁹. Řeč je o „jsoucnosti“, předobrazech a míře všech věcí. Povědomí o „jsoucím“ nemohla duše získat v rámci tohoto světa, protože zde k poznání přistupuje skrze tělo. A smysly, jak jsme již dokázali, vidí jen odraz těchto forem. Duše tedy musela spatřit ryzi skutečnost ještě v době před vtělením. Ona i jsoucna musely tedy existovat již dříve, což ukazuje k jejich věčnému charakteru. Důkaz bude zcela úplný, přesvědčíme-li se o jejich trvání i po smrti těla.

Musíme si uvědomit, jaké vlastnosti jsou charakteristické pro věci konečné a věčné. Poté určíme, které z těch či oněch rysů přísluší duši a uvidíme, zda podléhá zániku. Prvním znakem konečnosti je složenost, protože co je tvořeno částmi, může být i rozděleno. Složené věci také podléhají neustálé změně, kterou jsme schopni zaznamenat smysly (např. tělo – roste, stárne, bujní, či slábne). Zániku tedy jasně podléhají věci smyslům patrné, složené a proměnlivé. Žádnou z těchto vlastností nesmí mít tedy entita, má-li být věčná. Sama jsoucna této podmínce vyhovují. Vztahujeme se k nim rozumem,

⁷ Blíže se této problematice věnuje Platónův dialog Menón.

⁸ PLATÓN, *Faidón*, 74d – 74e.

⁹ O rozumu jako jedné ze složek duše blíže pojednává kapitola 2.3) Obraz duše v dialogu Faidros.

nikoli smysly. Jako míry věcí nepodléhají žádné změně. Nemohou být proto složené, ale stále stejné. Nyní jsme v situaci člověka, který je tvořen tělem a duší. Tělo je hmotné, viditelné a podléhá změně, což ho činí konečným. Duše oproti tomu je nejpodobnější jsoucnu nesmrtelnému, rozumovému, jednoduchému a nerozbornému, tomu, co je stále v témž stavu a stejné samo se sebou¹⁰. Smrt pro ni neznamena konec, jen uvolnění z tělesné schránky. Hmotné tělo se rozloží a vrací zpět k ostatní materii, s níž je svým druhem příbuzné. Stejným způsobem se i duše vrací do míst svého původu.

Duše zůstává na rozdíl od těla v témže stavu i po smrti, nerozrušena. Otázkou je, co se s ní děje dál. V případě těla jsme řekli, že se po smrti rozkládá a určitým způsobem se tak navrácí ke své věčné podstatě - hmota se vrací k materii. Duše by se podle stejného principu měla rovněž vrátit k tomu, co je jí bytostně vlastní. Odchází do Hádu, prostoru také takového, vznešeného, čistého a neviditelného¹¹. Zde se setkává se jsoucností a kontempluje základní vzory - pravdy, krásy apod. (na které si v příštím životě rozpomíná). Nejde ovšem o proces samozřejmý. Podstatné je, že do neviditelné, ideální říše se dostaneme, jen když je naše duše v určitém „stavu“. Musí být schopna tento svět vnímat a skutečnou jsoucnost v něm spatřit. Pravdivé poznání přistupuje k duši prostřednictvím rozumu, nikoli těla. Smysly mohou klamat a odvádět tím pozornost od podstatného. Je to tedy tělesnost, která brání duši plnohodnotně participovat na pravdě. Výše zmíněným stavem, umožňujícím jí odchod do nesmrtelné říše, je tedy „čistota“ rozumu. Ryzí pravdu je schopen nahlížet jen ryzí rozum, očištěný od nánosů smyslovosti (tělesnosti). Proto také správný filosof oprošťuje duši od společenství těla více než ostatní lidé¹². Z toho důvodu se také Sokrates neobává smrti, neboť jak se ukazuje, je to jediná cesta k pravdě. Život je tak ve své podstatě přípravou na smrt, po které se bude nejlépe dařit té duši, která je schopna účasti na jsoucím. V tom spočívá podstata péče o duši, dát jí potřebný „tvar“, aby mohla do ideální říše vstoupit.

¹⁰ PLATÓN, *Faidón*, 80a – 80b.

¹¹ PLATÓN, *Faidón*, 80d.

¹² PLATÓN, *Faidón*, 65a.

2.2.) Obraz duše v dialogu Ústava

Dialog Ústava ztělesňuje myšlenkový experiment zrodu obce, který má ukázat nejlepší možný způsob uspořádání společnosti. Politického života současné polis se účastní svobodní občané, kteří rozhodují o společném „dobru“. Jenže tito lidé odsoudili Sokrata k trestu smrti, což bylo v očích Platóna naprosté politické selhání. Pokud jsou zákony obce nastaveny tak, že může dojít k odsouzení nevinného člověka, někde musí být chyba. Problém nastává v základu zákonodárství, čili v lidech samých, neboť to jsou oni, kdo přináší obci zákon. Je-li člověk oním kamenem úrazu, je nutné zjistit, proč tomu tak je. Proč jedná tak, jak jedná a co formuje jeho přesvědčení. Poté bude nutné zaměřit jeho motivy správným směrem, aby vždy směřovaly k nejvyššímu dobru obce. K tomu je nutné nalézt obecnou míru pro posuzování dobrého a špatného jednání. Výchozím bodem dialogu je proto otázka po výměru „dobra“. Zajímavé pro nás bude sledovat, jak se z autorovy politické koncepce pozvolna vynořuje specifické postavení člověka. V Platónově snaze vytvořit ideální rozvržení obce se totiž ve skutečnosti zrcadlí jeho koncept duše a rozvrh péče o ni.

Nejprve je nutné přivést na světlo sám pojem dobra, abychom si ho mohli osvojit a své jednání k němu zaměřit. Platón se k němu vydává cestou vědění, jež vede přes poznání obecných forem. Potřebujeme náhled jasně definovaného dobra. Jak se k němu dostáváme? Skrze svět neměnných a dokonalých jsoucen¹³. V člověku vedle sebe stojí dvě formy poznání, smyslové a rozumové. Skrze první formu se k nám dostává pouze zdání, protože svět nazíraný skrze smysly, bude vždy pouze subjektivním světem, zabarveným emocemi, vášněmi a často mylnými dojmy. Na druhé straně pak stojí poznání rozumové, které se od světa zdání distancuje a zaměřuje se k ideálnímu světu. Důležitý je moment onoho „zaměření“. To se neděje samovolně, člověk k němu musí dospět. Jeho duše k tomu musí být nasměrována. Člověk schopný tohoto sebezaměření k obecnému světu je pak teoretikem. Je schopen vidět věci v jejich obecné podobě. Pokud se mu tímto náhledem otevře i vlastní forma dobra, je připraven být

¹³ Srv. v kapitole 2.1) Obraz duše v dialogu Faidón.

spolutvůrcem obce. Politik nazírá ideu Dobra a podle ní pak formuje celou polis¹⁴. Otázkou je, jaký člověk je tohoto náhledu schopen, kohož duše je zaměřena tím správným směrem. Platón hledá odpověď v samotné obci tím, že ji podrobuje „myšlenkovému experimentu“. Představuje si zrod ideální polis za optimálních podmínek. Cílem je zjistit, kde v obci vzniká nerovnováha, končící bezprávným odsouzením filosofa. V této paralele se nám ukáže, v jaké části lidské duše vzniká nespravedlnost a také způsob, jak tomu zamezit.

Přiblížme si nyní Platónovu vizi vzniku obce. Představme si prostor, na kterém vedle sebe žijí různé skupiny lidí. Každý člověk vyniká v určitém druhu práce, a tak se začíná vyplácet věcná směna. Vznikají tak první dohody mezi lidmi, které vedou ke vzniku ucelené obce. V této chvíli funguje rovnováha, kdy něco dám a něco dostanu. Zlom nastává ve chvíli, kdy se určité skupině začne dařit lépe (např. má lepší úrodu než ostatní) a tak zbohatne. Ve společnosti tak přirozeně dochází k nerovnováze (lidé začínají hromadit majetek). Jaký typ člověka se nám zde objevuje? Je to člověk-hrabivec. Jeho nazírání světa je čistě smyslové. Hlavní je uspokojit své smysly a své tělo. Mohl by takový člověk nahlédnout pravé dobro a vést obec? V žádném případě, jeho rozum je zavalen pod hromadou majetku. A jediné místo, kam mohou tito lidé obec přivést, je na pokraj války. V Platónově rozvrhu představují tito lidé vrstvu řemeslníků. Převáděno na duši – žádostivou složku, zabředlou v pomíjivém smyslovém světě.

Bohatství pomyslné obce tedy roste, lidé mají stále více majetku a vzniká potřeba ho chránit. Proto se vyděluje nová „profese“ strážce. Ta bude v našem hledání člověka schopného nazírat svět pravdy klíčová. Dochází zde ke změně způsobu existence. V popisu práce vojáka je i neustálá přítomnost smrti. Díky tomu nepotřebuje hromadit, jeho život dostal mez v podobě smrti. Tj. konečnost a stálou ohroženost života má stále před sebou¹⁵. Zde dochází k onomu „zaměření“, novému nasměrování duše. Svět dostává nový smysl, protože vše je najednou nejisté. Jen v této nejistotě je člověk

¹⁴ UMLAUF, Václav, *Evropské cesty k vlastnímu já*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2002. str. 143.

¹⁵ PATOČKA, Jan, *Kacířské eseje o filosofii dějin*. 3. opr. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2007. s. 35.

schopen nahlédnout ono podstatné a neměnné. Nevím-li zda bude nějaké další ráno, musím žít pro obecný smysl, přítomný v každém dni – pro dobro. Strážci proto reprezentují rozumně uměřenou část duše, která již odhlíží od nestálé smyslovosti, díky neustálé konfrontaci s konečností. Začínají proto spět do oblasti „trvalého“, kde se učí poznávat obecné pravdy. Nejvyšší složku duše pak vidíme v osobě vládců, kteří představují čistý rozum, schopný poznat Dobro.

Jedinec, který se má stát strážcem, vládcem, se s takto vyzrálou duší ovšem nerodí. Má proto jen predispozice, které je nutné rozvinout. Platón proto přichází s rozvrhem nutné výchovy budoucích strážců. V útlém mládí je nutné vést nadané jedince k musickému vzdělání a gymnastice. Těm nejschopnějším potom přidat studium matematické, geometrické a astronomické. Těmito naukami se čistí a znovu zažihá zvláštní ústrojí duše¹⁶, kterým je rozum. Jedinci natolik zdatní osvojit si vědění těchto oborů tím prokáží svou duševní schopnost postoupit o úroveň dál. Konečnou fází výchovy představuje osvojení si umění dialektického. Pod touto metodou se skrývá schopnost postihovat základní principy všech věcí prostřednictvím rozumové analýzy. Nadání k odklizení chybných předpokladů a mínění, aby se ukázala cesta k samotné podstatě. Pouze takto „trénovaná“ duše je schopna nahlížet svět pravých podstat a jako taková se může stát vládcem obce. Nahlédla totiž řád ideálního světa, který poté napodobuje i ve vedení obce.

K ideální obci může podle Platónova výkladu vést pouze neustálé kontemplování řádu ideálního světa. To se uskutečňuje na dvou rovinách – obce a duše. Celek i každá jeho dílčí část musí napodobovat hierarchickou strukturu světa jsoucna. V něm stojí na nejvyšším místě idea Dobra, v duši se k ní musí vztahovat rozum a v obci vládcové, filosofové. Dobro je poté nadřazeno ideám Krásy, Spravedlnosti a dalších ctností, stejně jako rozum musí řídit vznětlivost. Tito dva činitele poté nikdy nesmí připustit nadvládu žádostivosti, jako nesmí strážcové a vládci dopustit vládu řemeslníků. Protože jak řekl sám autor, lid je neschopen býti filosofem¹⁷.

¹⁶ PLATÓN, *Ústava*, VII. Přel. F. Novotný. 4. opr. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2005. 527e.

¹⁷ PLATÓN, *Ústava*, VI, 294a.

2.3) Obraz duše v dialogu Faidros

Dialog Faidros nese podtitul „o lásce“, neboť se zabývá jejím vlivem na člověka. Ústřední otázkou je, jakou úlohu hraje erotické vytržení v životě člověka, zda se jedná o stav pozitivní či nikoli. První část díla se věnuje úloze eróta v souvislosti s pohybem lidské duše. V průběhu dialogu, který vyvstává mezi Sokratem a Faidrem, se postupně tematizuje vztah duše k tělu a řeči. *Erós* je zprvu odsuzován a pojmán jako nemoc, přičemž člověk jím zasažen škodí sobě i druhému. V druhé části dialogu se od tohoto názoru upouští, neboť erotické vytržení se ukáže být božského původu, tudíž nemůže působit nic špatného. Pro účely této práce je právě druhý oddíl podstatný, neboť v něm se tematizuje problematika péče o duši. Podrobněji se také řeší podoba a povaha duše s možností jejího poznání.

Je to právě otázka po prospěchu a původu lásky, která autora nutí blíže definovat, čím duše jest. Co je míněno oním původem? *Erós* může mít mnoho podob, jednou z nich je božské šílení (*mánie*), které autor dokazuje na příkladu věštců, kteří ve svém božském „běsnění“ nahlíží věci budoucí a mohou tak lidem dopomáhat k většímu dobru. Dalším „pozitivním“ šílením je například to, jež započnou Múzy, kdy láska obohacuje dílo básníků. V každém případě se *erós* ukazuje být činitelem ovlivňujícím výkon lidské duše. Právě z této úvahy vyvstává autorovi potřeba poznati pravdu o přirozenosti božské a lidské duše pozorováním jejich stavů a výkonů¹⁸. Což nás přivede o další krok blíže k péči o duši, neboť tu může pochopit jen ten, kdo ví, čím duše je.

Základní charakteristikou duše, ze které autor vychází, je nesmrtelnost¹⁹. Pro ni je zase příznačným znakem pohyb. Neboť co se stále pohybuje, je nesmrtelné, co však pohybuje něčím jiným a jest pohybováno od něčeho jiného, to má ustání pohybu a tím i ustání života²⁰. Duše je tedy samohybným jsoucnem a je příčinou pohybu jsoucen smrtelných. Musíme si uvědomit, že zde nemluvíme o pohybu ve fyzickém smyslu slova. Duše se ve své podstatě nehýbe, ona pohyb umožňuje a to v podobě možnosti.

¹⁸ PLATÓN, *Faidros*, Přel. F. Novotný, 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2003. 245c.

¹⁹ O nesmrtelnosti duše blíže pojednává kapitola 2.1) Obraz duše v dialogu Faidón.

²⁰ PLATÓN, *Faidros*, 245c.

Má v sobě schopnost sama se zaměřit, vybrat si vlastní formu životního náhledu a přístupu. Její samohybnost můžeme chápat jako naše bytostné zaměření, způsob bytí. Ona je pak počátkem a koncem života. My sami nejsme schopni svou duši v těle podržet, nejsme konečnými pány jejího pohybu. Naše oduševnělé tělo může o svůj pohyb přijít a přestat žít. Duše sama, jakožto počátek, je nevzniklá. Kdyby z něčeho vzešla, bylo by počátkem ono „něco“. Stejně tak nezaniká, protože i zánik vyžaduje svůj počátek. Vytvořil by se tím paradox, neboť zánik by neměl z čeho vzniknout.

Základní vlastností duše je tedy nesmrtelnost, související s jejím samohybným charakterem. Nyní se musíme ptát, jakou podobu má nositelka těchto vlastností? Odpověď nalezneme v Platonově „mýtické“ metafoře o dvojím spřežení duše. Jedná se o estetické spodobnění toho, čím duše ve své podstatě jest a co ji odlišuje od duše božské. Výchozí představou je vůz ovládaný vozatajem a tažený dvěma koňmi, přičemž celé spřežení je okřídlené. V této paralele se zrcadlí tři dynamické složky lidské duše – rozum, vznětlivost a uměřenost. Toto „trojjediné“ spřežení se poté vydává na nebeskou pouť, kdy společně s ostatními dušemi následuje duše božské. Jejich cílem je nahlédnout do světa ideálních podstat. Tento prostor zaujímá bezbarvá, beztvará a nehmatatelná jsoucnost vskutku jsoucí, viditelná jedinému řidiči duše rozumu, k níž se vztahuje pojem pravdivého vědění²¹.

Duše tedy před vstupem do pozemského těla absolvuje proces nazření pravdy, prostřednictvím rozumu. Úroveň duševního poznání je pak přímo úměrná rovnováze jejich složek. Vznětlivá složka, není-li pod kontrolou rozumu, působí jako disharmonický element a narušuje jednotu celé duše. Ta se pak vysílkuje vnitřním zápasem, což jí znemožňuje plnohodnotně participovat na pravdě. Toho jsou schopny jen duše božské, které se vyznačují naprostou vnitřní rovnováhou a tím i lehkostí pohybu. Ostatní duše musí vynaložit mnoho síly, aby do sféry poznání nahlédly, ale i fragment čisté jsoucnosti je pak dokáže nasytit a povznést. Ty z nich, které slabost rozumu nedovede až k oblasti pravdy, odcházejí neúčastny podívané na jsoucno a po odchodu se nasycují pouhým míněním²². Z nedostatku „živin“ se tak duše naplňuje

²¹ PLATÓN, *Faidros*, 247c-247d.

²² PLATÓN, *Faidros*, 248b.

špatností a zapomíná. Nedokáže se nadále udržet v nebeské sféře a sestupuje do pozemského světa. Její pád je „zbrzděn“ tělem, kterému se tím dostane pohybu. Interakce mezi psýché a sóma tak přivádí na svět smrtelníka.

Proces sestupu duší do těla není nahodilý, je podřízen jistým zákonitostem²³. Rozhodujícím faktorem je, kolik pravdivých jsoucen duše nazřela při svém nebeském putování. To určí způsob jejího života na Zemi. Ta, která uviděla nejvíce, má být vsazena do zárodků budoucího filosofa, milovníka moudrosti, nebo milovníka krásy nebo některého služebníka Mus a Erota²⁴. Na duši, která zahlédla nejméně a je naplněna převážně nepravým míněním, oproti tomu čeká život tyрана. Opět se nám vynořuje důležitost lásky, když autor přisoudil nejlepší způsob života milovníkům moudrosti a duším jinak eroticky zaměřeným. Právě ono zaměření pohybu duše rozhoduje o jejím osudu. Její existence je s pohybem bytostně spjata. V ideálním případě je nasměrována „vzhůru“ k účasti na pravdě. To je účel jejího pobytu, na který vstupem do těla zapomíná. Její pohyb se nesprávně zaměří k oblasti tělesného, což může v krajním případě vést k naprosté zaslepenosti duše znemožňující její návrat k pravdě. Zde se vynořuje nutnost péče o duši, jejímž úkolem je zaměřit pohyb správným směrem (tj. k pravdě a dobru). Pokud se tak stane, představuje lidský život jakýsi „očistec“ duše. Zbaví-li se nánosů špatného mínění, bude schopna znovu spatřit cíl svého bytí.

Východiskem je zkrocení rozpolcené povahy duše. Její dynamika je trojí a v určitých situacích dochází k nadvládě jedné ze složek. Rozum má na starosti uměřenost, nositelku ctnosti a poslušnosti, současně také žádostivost, zdroj vzpurnosti a neposlušnosti. Platón tuto „triádu“ zasazuje do těla zamilovaného člověka, aby ukázal směr vedoucí k očištění duše. Žádostivost se v člověku probouzí jako živočišná touha po tělesné kráse. V prvním opojení strhává celou duši do oblasti tělesna, čili špatného mínění. V této chvíli musí zasáhnout rozum, aby nasměroval touhu k zpět k pravdivému poznání. Otázkou je, kde vezme rozum dostatek síly pro potlačení špatných žádostí? Té se mu dostane v momentu rozpomenutí (*anamnésis*), kdy v sobě duše objeví „prazážitek“ ze světa jsoucen. Vzpomene si na ono dobré, čeho se jí v těch místech

²³ Platón mluví o Adrasteině zákonu, který určuje duši způsob jejího života na Zemi.

²⁴ PLATÓN, *Faidros*, 248d.

dostávalo. V případě zamilovaného člověka k tomu dochází prostřednictvím ideje krásy, kterou duše spatří v objektu své lásky. Platón v souvislosti s tímto stavem mluví o tzv. čtvrté šílenosti²⁵. Jde o stav, vyvolaný pohledem na světskou krásu, která nejlépe odráží charakter skutečné krásy, kterou kdysi duše spatřila. Jinak řečeno, při pohledu na krásu milovaného člověka, se paměť přenesla zpět ke skutečnosti krásy (k její ideji). S tou nemůže tělesná краса soupeřit, proto je žádostivost umírněna a touha je nově zaměřena k oblasti jsoucího. Trojí pohyb duše ovšem trvá, proto je ovládnutí vlastních žádostí dlouhodobý proces, vyžadující neustálou pozornost rozumu. To je ovšem nedílnou součástí cesty k očištění.

²⁵ PLATÓN, *Faidros* 249d.

3) PLATÓNOVA KONCEPCE PÉČE O DUŠI

Předchozí kapitola nám přiblížila charakter duše, přičemž jsme se pokusili její věčné bytí postihnout v jednotlivých etapách. Zjednodušeně je můžeme shrnout jako nahlédnutí jsoucna, vstup do těla, rozpomínání na jsoucno, očištění a návrat ke jsoucnu. Naším cílem v této části práce bude zaměřit se na tu fázi jejího bytí, kdy se imateriální psýché dostává do materiálního těla. Představíme si Platónův rozvrh lidského života, který v sobě nese možnost očištění duše a s ní i celé obce. Mluvíme o jeho konceptu péče o duši, který si přiblížíme v jeho dílčích momentech. Zaměříme se přitom na proces katarze (očištění) a společně s ním se dotkneme i problému anamnéze (rozpomínání), jako cesty k pravdivému poznání. Poté si ještě přiblížíme pojem metempsychose, čili převtělování a cestování duše. Analýza těchto hledisek by nám měla poskytnout jasnou představu o správné podobě života a to života filosofického.

3.1) Proces anamnéze v konceptu péče o duši

Dříve než přistoupíme k samotné otázce katarze, se zastavíme u Platónova konceptu rozpomínání. K očištění duše je totiž v první řadě nutné, aby poznala pravdu a k ní se zaměřila. Proto bude dobré zodpovědět nejprve otázku, jaké místo zaujímá tato schopnost v rozvrhu péče o duši. S pojmem anamnéze jsme se již setkali v kapitole 2.1. při dokazování nesmrtelné povahy duše. Argument prokazoval dvě tvrzení, že duše před vstupem do těla (1) již existovala a (2) v tomto stavu nahlédla základní pravdy (ideje). V kapitole 2.3 jsme si poté nastínili, proč duše na tuto zkušenost zapomíná a jakým způsobem může světská krása pomoci k jejímu opětovnému upomenutí. Nyní se ptáme, jaké požadavky jsou tím kladeny na člověka?

Jako poznávající bytosti stojíme v pomíjivém světě neustálých změn a zdání. Věci tohoto světa poznáváme prostřednictvím smyslů, které nám o nich poskytují mínění (doxa). To je ovšem pouze domnělé poznání, neboť konečné věci vždy balancují na hranici bytí a nebytí, proto také mínění o nich je svou povahou pomíjivé. Smysly nám totiž aktualizují pouze přítomné spatiočasové skutečnosti. Plnohodnotné vědění (epistémé) se tak logicky musí týkat stálých a neměnných věcí, které nejsou závislé na čase a prostoru, čili idejí. Jejich charakter sám o sobě vylučuje jejich přítomnost v tomto

neustále se měnícím světě. Právý předmět poznání stojí tedy mimo svět poznávajícího, ve světě jasně ohraničených jsoucen. Do těchto míst měla (má a bude mít) přístup jen jediná část člověka, a to duše.

Jako lidé jsme tedy schopni vědění jen díky duši, jediné naší části, která kdy participovala na pravdě. Naším cílem proto musí být v ní tyto vzpomínky aktivovat. Východiskem je pro nás pochybnost. Naše přirozené vnímání světa, kdy mínění považujeme za neproblematické a pravdivé, musí být zpochybněno. Platón k tomu využívá rozhovoru. Nutí nás znovu a znovu artikulovat a přehodnocovat vlastní předpoklady, dokud nás nedovede k onomu podstatnému uvědomění, že „vlastně nevíme“. V tomto momentě se duše dostává do stavu schopného rozpomínání. Člověk, který do té chvíle ani nepocítil potřebu revize svých předpokladů, úpadkem do nejistoty, začal toužit po vědění²⁶. Jinak řečeno, teprve v situaci, kdy jsme si vědomi své nevědomosti, se může probudit naše touha po pravdě, náš filosofický erós. Toto probuzení je pak prvním krokem na naší cestě k očistě duše.

3.2) Katarze v procesu péče o duši

V tomto oddíle si blíže představíme proces katarze neboli „očisty“ duše. Nacházíme se tak již v samotném jádru koncepce péče o duši, v momentu, kdy duše díky anamnézy odvrací pozornost od smyslů a začíná hledat pravdu rozumovým myšlením. Dochází zde k vědomému upřednostnění duševních procesů před tělesnými. Katarzi můžeme tedy považovat za systematické prohlubování této distance, kdy se *psýché* osvobozuje od působení *sóma*. Nutnost tohoto počínání souvisí s posmrtným údělem duše, který se odvíjí od míry očistění rozumu²⁷. Znovu tak narážíme na fenomén nesmrtnosti, jež je alfou i omegou programu péče o duši. Je-li duše nesmrtná, vyžaduje péči, a to netoliko pro tento čas, po který trvá takřečené žití, nýbrž pro všechny, přičemž její zanedbání sebou nese nemalé nebezpečí²⁸. Nedbalá, či naprostá absence očisty si totiž vybere svou daň v dalším životě duše. To znamená, že si ponese následky nejen v posmrtném bytí bez těla, ale také při svém opětovném vtělení, díky *metempsychosy*.

²⁶ PLATÓN, *Menón*. Přel. F. Novotný. 2. opr. vyd. Praha: OIKOYMENH, 1992. 84c.

²⁷ Srv. výše v kapitole 2.1) Obraz duše v dialogu *Faidón*.

²⁸ PLATÓN, *Faidón*, 106c.

Každý vstup duše do těla je totiž podřízen zákonitostí. Při prvním vtělení jde o míru náhledu pravdy²⁹, při dalších už hraje roli i způsob jejího předchozího života na zemi a stupeň očistění. Nekontrolované, rozumem nepodložené žádosti mohou duši v příštím životě uvrhnout dokonce do těla zvířete. Principy této Platónovy nauky mají kořeny ve starém eschatologickém učení Pythagorejců. V jejich podání má duše také nesmrtelný charakter a po smrti těla ji čeká boží soud, který rozhodne o jejím osudu. Proto se přívrženci pythagorejského učení během života snažili zajistit duši lepší posmrtný úděl prostřednictvím dodržování jistých pravidel (akúsmat). V opačném případě by ji stihl trest. Právě zde se setkáváme s učením o opětovné inkarnaci, kdy duše vstupuje do těl různých tvorů. Pythagorejská nauka byla ovšem určena jen vybranému okruhu stoupenců na rozdíl od Platónovy, která je určena celé obci, každému jednotlivci. Každá duše bude souzena, a proto také každá má možnost se během svého života očistit.

Prvním krokem je podřítit veškeré naše jednání moudrosti. Skrze rozum musíme směřovat k pravdě a při této cestě hledat podstatu pravých ctností (spravedlnosti, statečnosti apod.), podle nichž svůj život zaměříme. Druhým krokem je pak v podstatě nahrazení smyslové mnohosti našich názorů za rozumovou jednotu. Duše musí být jaksi sebrána sama do sebe³⁰, aby mohla svou tělesnou schránku co nejnáze opustit. Ne každý člověk je však schopen dosáhnout katarse tímto způsobem, tohoto rozumového uzávorkování je schopna především mysl filosofická. Z toho ovšem neplyne, že méně zdatné duše jsou odsouzeny k ztracení. V Platónově obci by měl rozumové nahlédnutí pravdy provést filosof v osobě vládce. S ohledem k tomu by měl zařídít chod celé obce volbou spravedlivých zákonů a příkazů. Každý člověk, který bude tyto nařízení následovat, se pak v podstatě vycvičí ve spravedlnosti a ctnosti, zásluhou zvyku a cviku bez filosofie a bez účasti rozumu³¹. Za tuto snahu bude duše také odměněna a to mimo jiné možnost vrátit se v příští inkarnaci opět v podobě člověka. To je, řekněme, situace řemeslnické třídy, co se týče strážců je Platón mnohem systematictější a důslednější. Otázce správné výchovy těchto jedinců se proto věnuje ve značné části své Ústavy.

²⁹ Srv. též kap. 2.3) Obraz duše v dialogu *Faidros*.

³⁰ PLATÓN, *Faidón*, 80e.

³¹ PLATÓN, *Faidón*, 82b.

3.3) Filosofie jako péče o duši

Dostáváme se k závěru první části této práce, ve kterém provedeme sumarizaci dosavadních poznatků, abychom v nich našli podstatu a nutnost filosofického života. Ten bývá často označován příviskem teoretický, což ukazuje k jeho snaze poznávat a vykládat skutečnost. Jeho cílem je přivádět věci na světlo a dopomáhat ostatním, tápajícím k porozumění. Vzorem takového života je pak Sókrates, který proslul svou metodou myšlenkového „porodnictví“, jejímž předpokladem bylo, že vytrvalým upřesňováním nekompletních, nebo nepřesných pojmů, může jeden vymámit pravdu z kohokoli³². Hlavní roli zde hraje správné pokládání otázek. Dějištěm tázání je pak dialog probíhající mezi mnou a druhými, nebo formou vnitřního rozhovoru. Platón ve svém díle dokazuje, že dialog je účinným prostředkem k nalomení samozřejmosti. Být jeho součástí znamená formulovat a vyslovovat vlastní předpoklady. Rozhovor je výzvou k myšlení a místem jeho prověřování. V něm vystavujeme svá stanoviska nebezpečí, že budou zpochybněna, ale zároveň s tím otevíráme prostor k jejich upřesnění.

Platón se ovšem nepouští do rozhovoru s každým. Tato výsada je umožněna pouze jedincům, jejichž duše je nadána pro pravdu. Pokud jsme vhodnými kandidáty, ukáže nám Platón v první řadě, čím naše duše jest, aby nás posléze mohl naučit o ni pečovat. Tvář duše představuje dvěma způsoby, na jedné straně esteticky, kdy ji přirovnává k okřídlenému dvojspřeží (jak ji ukazuje dialog *Faidros*), na straně druhé využívá jejího odrazu v ideálně rozvržené obci. V ní se ukazují její charakteristické rysy. V obou případech získáváme obraz duše složené ze tří složek, z nichž nejdůležitější je rozum (reprezentovaný v obci vládci). Právě tato část pak vyžaduje filosofovu péči, která je možná díky samohybnému charakteru duše. To znamená, že je v její možnosti zaměřit se k jistému účelu. Tím by dle Platóna mělo být odpoutání se od tělesnosti, díky čemuž bude duše schopna převzít vládu sama nad sebou.

Filosofie si tedy bere duši do péče ve stavu, kdy je ještě zcela připoutána k tělu, tj. důvěřuje smyslům a podléhá nezkroceným žádostem. Úkolem filosofie je pak

³² STUMPF, S. M., *Sokrates to Sartre: a history of philosophy*, New York : McGraw-Hill, 1993. str. 38.

v podstatě postupně dodat duši „sebevědomí“, aby věřila sama v sebe a přestala spoléhat na domnělou pomoc těla. Pak je teprve schopná anamnéze a očistění. Toto přivedení duše na správnou cestu je však nelehký úkol, což Platón výstižně ukazuje ve svém mýtu o jeskyni³³. Původní situace člověka je ukázána na osobě vězně, který je spoután (společně s dalšími) v podzemní jeskyni a celý život vidí pouze stíny na stěně před sebou. Za jeho zády se mezitím odehrává situace, kterou nikdy nespasil. Na druhém konci jeskyně hoří oheň, mezi níž a otrokem je zídka, na tu kdosi pokládá různorodé předměty. Ty právě vrhají ony stíny, na které otrok celý život hledí.

Na této paralele ukazuje Platón původní situaci člověka, který si sám není schopen uvědomit svou nevědomost. Smysl světa si povrchně vykládá a domýšlí na základě dostupných prostředků (smyslových vjemů). To se mění ve chvíli, kdy se do hry vloží rozum a odhalí pomíjivost dosavadních poznatků³⁴. Toto uvědomění pak vzbuzuje v člověku touhu po skutečném poznání, k němuž ovšem vede nesnadná cesta³⁵. Člověk, kterému se podaří dojít silou svého rozumu až k podstatě, pak sám plodí pravdu, dosáhne poznání a žije i roste pravým životem³⁶. Naučí se vidět jsoucna v jejich jednotě a jimi bude všechny další předpoklady prověřovat. Ne každá duše tak činí s lehkostí, a proto jen některé vytrvají v započaté touze po pravdě. Právě ty budou schopny obstát v procesu psychagogie, čili vedení duše. Důvodem absolvování tohoto procesu (obratu k pravdě) není vidina osobního obohacení, či nabytí moci, jde především o systematickou přípravu na vlastní smrt.

³³ Srv. PLATÓN, *Ústava*, VII, 514b – 517a.

³⁴ V mýtu o jeskyni toto procitnutí symbolizuje vyproštění otroka z pout. Srv. *Ústava*, VII, 515c.

³⁵ V mýtu je tato situace vykreslena jako bolestivé spatření světla, po životě ve tmě. Srv. *Ústava*, VII, 515e.

³⁶ PLATÓN, *Ústava*, VI, 490b.

4) OSUD PLATÓNOVY KONCEPCE V DÍLE JANA PATOČKY

V druhé části práce se budeme věnovat osudu Platónovy koncepce v díle předního českého filosofa Jana Patočky. Společně s ním budeme hledat kořeny duchovního života moderního člověka. Společensko-historické změny způsobily dle autora zánik původní Evropy. Její konec předznamenala technická revoluce a dovršila 2. světová válka, z které jsme již vkročili do doby poevropské. Otázkou je, jaké důsledky plynou z nově nabyté vědecko-technické moci pro člověka. Autor zde cítí problém v podobě „nezkrocené duševnosti“, v platónském smyslu slova. To znamená, že technické možnosti doby jsou schopny uspokojit stále více potřeb a žádostivost člověka tak ztrácí meze (stejně jako v případě Platónovy obce, kterou hrabivost (*pleonexia*) přivedla na pokraj války). Je to ona žádostivá složka duše, jež nás stále táhne k jisté utopii potřeb. Co však Patočka vidí je, že nám tato bezmezná touha sama nakonec nastaví mez. Tím nedosažitelným, čehož stále nejsme schopni docílit, je realizace lidské nesmrtelnosti³⁷. Smrt je stále jakousi propastí, jež se pod námi může kdykoli rozevřít. Jediné, čím si můžeme být jisti, je, že k tomu směřujeme. Tato mez daná v konečnosti otevírá prostor pro otázku, jak nejlépe máme svůj čas využít a kde hledat smysluplný cíl života. Patočka vidí možnou cestu v nalezení nové duchovnosti jako prostředku proti svodům technického myšlení. K tomu je nutný nový rozvrh duše, jež nám pomůže uvědomit si smysl naší existence. Musíme pochopit, že naše bytí je třeba nést a nasadit³⁸, protože v tom spočívá naše angažovanost ve světě.

4.1) Duše jako měřítko přirozeného světa

Naším úkolem je tedy vzkřísit onu duchovní sílu, již poevropský člověk postrádá. Musíme nalézt způsob, jak žít vůči smrti. Proto se autor vrací v dějinách k místu, kde evropské duševno již jednou získalo svůj tvar. K antickému Řecku, kde se formoval náš vztah ke světu jako fenoménu, k němuž se vždy určitým způsobem vztahujeme. Onen

³⁷ PATOČKA, Jan, *Péče o duši II.* 1. vyd., Praha: OIKOYMENH 1999, str. 20.

³⁸ PATOČKA, Jan, *Péče o duši II.*, str. 44.

způsob, jakým to činíme, jak přistupujeme k poznání, je pak vlastně funkcí naší duše. Patočka se bude ptát, jakým způsobem ovlivnil naše nazírání světa Platónův koncept *psýché*. Právě v něm se totiž poprvé objevuje myšlenka světa jako něčeho nesamozřejmého, k čemuž se teprve musíme dostat. Ve světě jevů (*doxa*) nelze skutečně poznat bez čisté míry, kterou nám poskytuje idea. Vtip je v tom, že lidé si tuto „nečistotu“ světa sami o sobě neuvědomují. Máme pocit, že naše poznání je vcelku neproblematické. K nalomení této jistoty je potřeba nejprve tematizovat problém měřítka.

Jednání lidí je přirozeně ovlivněno představou „osobního“ dobra, ve smyslu vlastního přesvědčení o tom, co je správné. „Dobré“ je tak to, co nás diriguje, ale ne jako výslovný cíl, nýbrž jako netematický rozvrh a impuls³⁹, neuvědomělé vodítko. Co je potřeba v této chvíli učinit, je přivést pojem dobra na světlo, vyprostit ho z nitra naší subjektivity a podívat se, kým vlastně jsme. O to se jako první pokouší Sókratés, jehož filosofie je vlastně metodou k uchopení věci prostřednictvím znalosti dobra. Podstatné je, že nám on sám jeho výměr nepodává, protože k němu stále směřuje. To je skutečný cíl filosofického života, neustat ve svém směřování k podstatě, ideji a pravdě. Samotné ideje Dobra tím nedosáhneme, avšak zásadní je pro nás onen pohyb k němu, který zosobňuje podstatu nás samých, náš duševní pohyb. Je to dialektický proces, postupná tematizace vlastní duše při cestě za obecnými měřítky.

Z dosavadní úvahy nám vyplynuly jisté závěry. Za prvé jsme ukázali, že naším přirozeným jednáním je nevědomé kladení dobra jako míry všech věcí. Dále, že mínění se nestane věděním, dokud před sebe jako problém nepostavíme sám pojem našeho měřítka. Teprve nyní se ukáže dosavadní neuspořádanost poznání jako náš přirozený životní postoj, který se přivedením k evidenci stává teoretickým. Jenže oba tyto stavy vycházejí z jedné a té samé duše, která sama ať vědomě, či nevědomě k idealitám směřuje. V tom spočívá ten charakteristický platónský samopohyb duše, že se směřováním k obecnému dostáváme ke světu i sami k sobě. To ji odlišuje od ostatních věcí, které představují jen zformovaný prostor, ale duše je celou svou povahou časová

³⁹ PATOČKA, Jan, *Péče o duši II*, str. 48.

pohyblivost⁴⁰. Sama se ukazuje až ve světle idejí, stejně jako se nám ukazuje svět jen pod světlem duše. To také vypovídá o její spřízněnosti s obecným a s tím související nesmrtností.

4.2) Pohyb duše jako východisko Platónovy filosofie

V předchozí kapitole jsme poukázali na dva způsoby vztahování se ke světu. Přirozený, nereflektovaný postoj ke světu jevů a teoretický postoj, přistupující k němu vědomě skrze ideality. Obojí je potom v možnosti lidské duše, díky jejímu pohybu. Ten je dle Patočky klíčem ke všem aspektům Platónovy nauky (pedagogiky, etiky, kosmologie...), předně pak k péči o duši. V charakteru tohoto pohybu lze najít dva zásadní aspekty. Nejprve je to schopnost přivádět věci na světlo (pohyb k dobru), ale také je „vrhat do tmy“ (pohyb k zlu). Právě druhá možnost nás bude zajímat, protože i když se ve svém poznání spolehne na tělo a vzdálíme se pravdě, stále říkáme, že poznáváme. Přesně to také děláme, jenže našim poznatkům chybí samo jádro toho, co se objevuje⁴¹. Mylně těmto předpokladům přisuzujeme vlastní bytí, ačkoli to náleží pouze sféře jednoty, nikoli mnohosti. Přesto právě do této oblasti jsme vrženi, zde se uskutečňují naše činy, touhy, naše životy. Zde také pokračuje pohyb naší duše, i když na místo přesahu do světa pravdy směřuje do oblasti potřeb. Připoutána k tělu však svůj pohyb neztrácí, stále za něj odpovídá. To znamená, že nikdy není tělesnem naprosto přemožena.

V arzenálu duše je totiž vždy možnost obratu, nového zaměření. To je nejčastěji zapříčiněno nalomením samozřejmosti, v momentu, kdy si naše poznatky protirečí. To je chvíle, kdy voláme na pomoc rozum, aby našel podstatu oné věci. Do této situace by nás měla pak programově dovést výchova. Naučit nás, že problémy jsou tu od toho, aby nás vedly k pravdě. To je v podstatě princip Platónovy pedagogiky. Člověk má přestat být pouhou loutkou, která se jen slepě nechá vést, musí se začít ptát, zda věci opravdu jsou, čím se zdají být. V tom je náš bytostný lidský potenciál, můžeme sami hledat odpovědi, vysvětlovat, jít směrem vzhůru – filosofovat. Tím co nás činí takto obratu-

⁴⁰ PATOČKA, Jan, *Péče o duši II*, str. 52.

⁴¹ PATOČKA, Jan, *Péče o duši II*, str. 65.

schopné, je náš vnitřní *erós*⁴², hnací motor duše. Ten je nutno správným způsobem „nastartovat“ (jak nám ukazuje Sokrates v případě Faidra), skrze prožitek krásy (dobra). Tento impuls může přijít z kterékoli části duše, podstatné je, že tak na všech stupních člověka otvírá: vášnivý Erós směrem k potomstvu, statečný směrem k duši druhého, duchovní směrem k celému společenství⁴³. Proto je erós východiskem z úpadkového stavu duše, je naším vnitřním mechanismem reagujícím na krásu v oblasti neohraničena. Jeho působení pak sjednocuje složky duše ve jménu společného životního cíle. Naneštěstí hrozí i v tomto případě nebezpečí záměny skutečného životního ideálu za domnělý. Obratu-schopnost duše je svou podstatou reversibilní, takže nás při špatném zhodnocení a pochopení situace může dovést k mylnému životnímu smyslu.

Je to stav, kdy se erós probudí v žádostivé části duše, která, není-li pod kontrolou rozumu, může zaměnit prožitek krásy za slast pramenící z uspokojování potřeb. V tomto duchu se pak odvíjejí naše životní hodnoty a cíle. Náš bytostný pohyb se stává svým vlastním opakem, touhou po domnělém dobru (slasti), která postrádá mez. Namísto toho, aby směřoval k vymezení hranic nás samých a představoval sebevládu duše nad sebou samou. Člověk sám si svůj regres neuvědomuje, což představuje problém nejen na úrovni individua, ale celého společenství. V případě, kdy pohyb jedné ze složek duše získá převahu (v tomto případě žádostivost), začne se promítat i mimo nás, do společnosti (polis). Právě ta je dějištěm našich činů. Ve chvíli, kdy se v obci dostanou k moci takto „upadlí“ jedinci, čeká na ni samotnou stejný osud. Pak tu máme tyranidu, nebo místo kde hyne spravedlnost a umírá filosof. Proto potřebujeme rozvrh ideální obce, který čerpá přímo z povahy lidské duše. Jen tak budeme schopni objevit ohnisko úpadku, spojené se vstupem prázdných potřeb do centra obce a zároveň poznat jeho řešení. Ono východisko výstižně charakterizuje nápis nad vchodem Delfské věštitrny „poznej sám sebe“. Člověk potřebuje nalézt své vlastní možnosti, aby pochopil, kde je jeho místo, kde může být nejvíce užitečný sobě i svému okolí. Na tomto pochopení vlastní výtečnosti pak stojí Platónův princip spravedlnosti, kdy se každý věnuje tomu, pro co se nejvíce hodí. Nejdůležitější věcí v obci bude toto ostré vyhranění

⁴² Srv. výše v kap. 2.3) Obraz duše v dialogu Faidros

⁴³ PATOČKA, *Péče o duši II*, str. 55.

funkcí, aby strážci byli výhradně strážci, výrobci toliko vyráběči⁴⁴, a všichni aby si byli vědomi toho, že tak činí v zájmu celku.

Ptáme-li se, proč je to právě idea obce, skrze kterou se Platón dostává k podstatě člověka, odpověď je nasnadě. Jsou to právě jednotliví lidé, jejichž samohybné duše dohromady utvářejí společnost. V ní se poté naše bytostné charaktery setkávají, umocňují se a ukazují se ve svém plném výkonu. Obec představuje jakýsi makroskopický pohled do hlubin naší duše. Takže pokud se v ní spravedlnost ukázala jako „držení se vlastního řemesla“, kdy každá vrstva plní svou funkci, je pak obec místem, kde můžeme nalézt odpověď na to, co je vlastní nám samým. Vlastnímu úpadku duše (stejně jako obce) lze tedy zabránit zavedením principu spravedlnosti mezi její složky. Duše je pak jakousi obcí, není to jediný pohyb, nýbrž pluralita [pohybů], mezi nimiž je napětí⁴⁵. Řád v obci pak udává nejvyšší vrstva (vládci-filosofové), stejně jako v duši ho musí zajistit rozum, tím že ji povede vzhůru k oblasti ideálna a pravdy. Čeho si Patočka všímá je právě tato dvojí možnost duše, (1) usadit se v oblasti neohraničená a vlastní disharmonie, nebo (2) se vydat cestou vzhůru, k vlastnímu porozumění a vymezení. Duše je zodpovědná sama za sebe a právě v tom je podstata našeho bytí, v naší vlastní možnosti a schopnosti zvolit si způsob života. Samohybnost duše tak není jen dokladem jejího věčného charakteru, ale co je pro nás důležitější, je podmínkou naší vlastní existence.

Vytkněme si na závěr podstatné možnosti, které v sobě skýtá samopohyb duše. Víme, že nám dává k dispozici prostor k zaměření vlastního bytí. A to ve dvou rovinách, buďto si volíme cestu vedoucí skrze neproblematický svět, který přijímáme jako danost, nebo se vydáváme směrem nejistoty, kdy je pro nás svět něčím problematickým, vybízejícím k reflexi. V každém případě jsme to my, kdo je za volbu a její důsledky odpovědný. Přesněji řečeno, je to způsob našeho myšlení, co nás pro jednu ze dvou variant předurčuje. Myšlení je v podstatě nástroj k našemu vlastnímu sebedefinování. Představuje duševní akt, který ji určitým způsobem tvaruje. Tím také převyšuje ostatní duševní hnutí, jako afekty, žádosti či touhu, které duši od vymezení vlastního já naopak

⁴⁴ PATOČKA, Jan, *Péče o duši II*, str. 74.

⁴⁵ PATOČKA, Jan, *Péče o duši II*, str. 76.

odvádějí. Máme tedy duši, která je schopna pohybu vzhůru, vstříc vymezení vlastních hranic, ale zároveň má ona sama v sobě složky, které ji vždy táhnou zpět dolů, k bezmeznosti. Každý z nás jistě podobnou situaci zažil, chvíle, kdy něco pochopíme, zahlédneme kus pravdy a jsme lačni po dalším poznání, jenže v druhém okamžiku se ozve naše touha: po spánku, jídle, či společnosti, která nás vrhá zpět do „přirozeného“ světa (*doxa*). Podstatné však je, že jsme schopni tuto svou možnost, pohyb mezi dvěma sférami, odhalit jen tázajícím se myšlením⁴⁶. Tuto myšlenku dále Patočka osobitým způsobem rozvíjí, a to ve své koncepci životních pohybů, kterou si nyní společně představíme.

⁴⁶ PATOČKA, Jan, *Péče o duši II*, str. 126.

5) PATOČKOVA KONCEPCE ŽIVOTNÍCH POHYBŮ

Připomeňme si nejprve onu výchozí situaci, kvůli které Patočka podniká celý tento exkurs. Vychází primárně z problému poválečné Evropy, která se vyznačuje ztrátou duchovnosti. Příčina této skutečnosti spočívá v systematickém podryvání původního evropského dědictví, které nás postupně doneslo k bodu, kdy již o „evropském“ nelze hovořit. Naším autorem je tato epocha vnímána více jako doba poevropská. Závěry z naší předchozí úvahy nám nyní mohou tento specifický postoj osvětlit. Platónská koncepce péče o duši, jak již víme, se nedotýká pouze individuí, ale celé obce, která je jimi konstituována. Na obou rovinách je snaha dosáhnout harmonie skrze princip spravedlnosti, a tím se programově přiblížit k dobru (v jeho celku). To je apel, který vnesla do života člověka řecká filosofie. My jsme ale ukázali, že způsob našeho života je projektován směrem ven, a proto stejný punc dostává i společnost, již jsme součástí. Můžeme si proto dovolit říci, že lidé nesou své bytí v rámci obce, která to své nese v rámci dějin. To je důvod proč Patočka vnímá evropské dějiny jako dějiny pokusů o realizaci starosti o duši⁴⁷. Naše doba v tomto pokusu očividně neuspěla, jak předznamenává ono „poevropské“ přízvisko. Evropa totiž v podstatě prošla platónským úpadkem, kdy se ze společenské oblasti vytratil duchovní náhled, který se zde etabloval po tisíciletí. Proto nemůže naši situaci autor nazvat evropskou, protože my v této tradici nepokračujeme, nýbrž ji soustavně degradujeme.

Nacházíme se v regresi, na jehož nebezpečí upozornila již před dvěma tisíciletími filosofická mysl. Nemyslíme zde předpověď v „nostradamovském“ smyslu slova, ale fakt, že Platón ve své nauce avizoval dvojí tendence lidské mysli a jejich možné následky. Hlas antické moudrosti nám má tedy stále co říci. A je-li právě ona schopna obstát ve víru dějin, je nutné se ptát, co dalšího o nás dokáže vypovědět. Lépe řečeno, ptejme se, co se i v nás skrývá z jejího dědictví. Možná právě v této úvaze nalezneme cestu k obnově evropského ducha.

⁴⁷ PATOČKA, *Péče o duši II*, s. 181.

5.1) Člověk jako dějinná bytost

V této kapitole si krátce představíme Patočkův filosofický výklad dějin. Z jistého úhlu v něm totiž můžeme nalézt charakteristické prvky Platónovy nauky o duši. Oba autory zajímá původní postavení člověka ve světě, s čímž společně kladou otázku po smyslu jeho života. Platón nám ukazuje, že situace člověka vychází ze sebeurčující schopnosti jeho duše. V našem životě musí nejprve dojít k obratu, abychom mohli jeho skutečný cíl a smysl vůbec spatřit. Jak k tomuto obratu dochází, jsme již ukázali, výše. Nyní bude naším úkolem podívat se na problém očima Jana Patočky. Společně s ním dostane otázka po smyslu života nový rozměr. Narozdíl od Platóna, který primárně ve své koncepci vychází ze zkoumání lidské duše (její podstaty a jejích výkonů), vychází Patočka z konstituce lidských dějin. Nejprve je třeba se ptát, jaký je náš vztah k historii a co nám může minulost nabídnout aktuálního. V druhé řadě je třeba se ptát, jaká je vlastně aktuální situace člověka, jaký je momentální stav naší existence, k čemu směřujeme. Cílem by pak mělo být odhalení našich bytostných možností, které vyrůstají z našeho vztahu k minulosti.

Patočkův výklad o člověku začíná tedy nezvykle, a to otázkou po smyslu výkladu dějin. Zajímá ho, z čeho pramení lidský zájem o historii, co je v ní obsaženo, že ji stále máme potřebu studovat. Dějiny dle něj nemohou představovat pouhou památku na minulost. To by znamenalo, že jsou jen souborem historických faktů, bez hlubšího smyslu, který by přesahoval teoretický zájem. Ze zkušenosti však víme, že historie taková není, že má v sobě něco přítomného. Má schopnost stále v nás vzbuzovat emoce, pocity i afekty. Všechno, co dějinně chápeme, má tak určitý význam v našem aktuální životě, lhostejnost a dějiny se nesnášejí⁴⁸. Historie, jak se ukazuje, není žádnou pasivní zkušeností, naopak je stále jistým způsobem činná a to je důvod, proč nás nepřestává udivovat. Ve skutečnosti je člověk neustále pod vlivem minulosti, která jej jistým způsobem determinuje, čemuž se nelze vyhnout. Dějiny totiž nejsou pod naší kontrolou, což však neznamená, že v nich nehrajeme klíčovou roli. Je to totiž právě člověk, kdo dějiny zpřítomňuje, kdo je nese a udržuje je tak činné. Lidé a jejich dějiny jsou tak ve vztahu bytostné korelace. Což znamená, že problém „co jsou dějiny?“ vede k problému

⁴⁸ PATOČKA, Jan, *Péče o duši I*, 1. vyd., Praha: OIKOYMENH, 1996, s. 39.

„co je člověk?“⁴⁹. Můžeme si nyní všimnout jisté paralely přístupů, kdy Patočka, podobně jako Platón, dospívá k řešení problému nepřímou. Již jsme ukázali, že k podstatě duše lze dojít skrze rozvrh ideální obce. Patočka oproti tomu bude dokazovat, že smysl lidského života se nám ukáže, nalezneme-li smysl lidských dějin.

Jde nám tedy o znovunalezení smyslu života, který se z naší doby vytratil. To je dáno naší aktuální situací ve světě. Člověk byl a vždy bude „živočich“ společenský. Naše bytí je tak vždy orientováno k druhým. Jednáme tak, abychom se ostatním vyrovnali, překonali je, či s nimi spolupracovali. Společnost na nás tedy vždy klade nároky, s kterými se snažíme sžít. V dnešní době se však situace ještě vyostřila a to nebývalým nárůstem umělých potřeb a nároků. Musíme takřkajíc „držet krok s dobou“, která nám diktuje, jak se oblékat, chovat, jak správně myslet a žít. Nevědomky tím přicházíme o sebekontrolu, jsme jaksi unášeni dobou vstříc „umělým“ cílům, které slepě přijímáme. Neptáme se přitom po jejich smyslu, jako by již nebylo třeba reflexe, vystačíme si s výsledky. Ztrácíme svůj život, nerozhodujeme v něm sami, dávající se zastupovat neosobními mocnostmi⁵⁰. Takový způsob existence vede k postupné letargii, jakmile se přestaneme ptát, přestanou být problémy vidět. Vracíme se k pohodlnému přirozenému životnímu postoji, měníme problematičnost za všednost. Otázkou je, zda za cenu životního klidu neplatíme cenou vlastní svobody. Abychom se vyhnuli této možnosti, je třeba získat svůj život zpět. K tomu potřebujeme dějiny, jako měřítko, které nám pomůže odhalit stav naší aktuální situace. Nestaví-li před nás zrcadlo naše doba, je tu pro nás vždy minulost, jako připomenutí toho kým jsme. Chápající dějiny, tvoříme smysl, který v nich je, opakujeme-li podstatné, původní možnosti, odhalené v minulých vrženě svobodných odhodláních⁵¹.

Abychom lépe pochopili situaci, kterou nám Patočka předkládá, vzpomeňme si na Platónskou obec. Nejprve bylo třeba poznat její jednotlivé složky, díky kterým jsme mohli nahlédnout vlastní duši. Nalezli jsme tak i příčinu vzniku nespravedlnosti způsobenou žádostí. Tato nekontrolovaná touha pak přivedla celou obec i člověka

⁴⁹ PATOČKA, Jan, *Péče o duši I*, s. 40.

⁵⁰ PATOČKA, *Péče o duši I*, str. 43.

⁵¹ PATOČKA, *Péče o duši I*, str. 44.

k neuvědomělému úpadku. Zde nám již mohou být patrné shodné prvky s naší vlastní situací. Doba se zrychlila a s tím vzrostly i požadavky na člověka. Naši žádosti se stalo uspokojování potřeb, které často považujeme za smysluplné. Víme, že obec pod vládou žádosti odsoudila nevinného muže, a v duši tím dochází ke ztrátě původního smyslu. V našem případě jsme to my, kdo přichází o svůj život (sebekontrolu a svobodu) a s tím také o vlastního ducha. Ne nadarmo však Platón rozvrhl svou ideální obec, nejen, aby našel příčinu jejího pádu, ale také východisko z něj. Tím je neustálá tematizace dobra jako míra smysluplného poznání a jednání. Dobro pak nestojí ve světě jako něco plnohodnotně uchopitelného, člověk se k němu může pouze neustále přibližovat. Stejně tak nejde Patočkovi o konkrétní a konečné definování dějin, jejich smysl je stejně jako v případě dobra v pohybu, je dějící se a bojující opakovatelná možnost svobodného bytí⁵². V obou případech jsme tedy konfrontováni s určitými „nosieli lidské možnosti“. Idea dobra jako garant trvalé možnosti obratu duše k jejímu bytostnému smyslu (pravému poznání), dějiny pak jako „ručitel“ trvalé možnosti lidské svobody.

5.2) Základní pohyby lidského života

Předchozí kapitola měla za úkol seznámit nás s fenoménem dějin, abychom lépe pochopili následující výklad pojednávající o jejich počátku. Ukázali jsme si situaci „moderního“ evropského člověka, který ve víru doby ztrácí sebe, svého ducha a svou svobodu. Naděje tento regres zvrátit, leží v našem pochopení smyslu dějin a přijetí nás samých jako dějinných bytostí. Dějiny jako takové započal člověk, a to v okamžiku kdy vyslovil otázku po smyslu světa a života v něm. Lidstvo muselo projít dlouhou cestu, aby se v něm prostor pro tuto otázku vytvořil, a právě tento moment zajímá Patočku. Všimá si totiž, že dějinnost nebyla vždy součástí lidského života. Proto se ptá, odkud přišel onen impuls, který z nás učinil dějinné bytosti a společně s tím hledá mezníky, které vedly ke vzniku dějin. Uvědomuje si, že lidské chápání světa vždy koreluje s podmínkami a způsobem jejich života. Můžeme tedy říct, že oči lovce a sběrače vidí svět jinak než oči zemědělce, jehož zorné pole se zase míjí s pohledem válečníka. Dílčí způsoby nazírání jsou tak vždy charakteristické pro určitý stupeň lidského dění. Dle toho bude Patočka hovořit o (1) nedějinném stupni, (2) předdějinném stupni a (3) stupni

⁵² PATOČKA, *Péče o duši I*, str. 44.

vlastních dějin⁵³. Každá z těchto fází představuje jakýsi článek řetězu lidské existence, jehož součástí jsme i my a náš způsob bytí ve světě. Tím, že zjistíme, co mu předcházelo, co ho formovalo, dostaneme i představu o vlastních možnostech. Toto nahlédnutí je pak základem Patočkovy nauky o třech životních pohybech, kterou si společně s ním představíme.

Původní lidská existence byla ve znamení přežití. Hlavním rysem takového života je obstarávání potravy k uživení sebe a svých potomků. Toto údobí lze označit jako nedějinné, neboť se odehrává v anonymním čase minulosti. Hlavní roli v životě nedějinného člověka hraje přirozený životní postoj, kdy je pro něj svět neproblematickým místem, který obývá společně s bohy a dalšími nadpřirozenými mocnostmi. Je to svět daného, sice skromného, ale spolehlivého smyslu⁵⁴. Bezpečnou půdu pro život dává člověku jeho nejbližší okolí, především rodina. Právě v této situaci nalézá Patočka jeden ze základních životních pohybů člověka vůbec. Jde o pohyb akceptace⁵⁵, neboli přijetí. Jde o to, že člověk potřebuje ke svému osobnímu rozvoji vhodné podmínky, nepřicházíme na svět připraveni a zpočátku potřebujeme pomoc. Té se nám dostává v rámci domova, který představuje přívětivé a bezpečné místo, kde nabýváme sebejistoty skrze přijetí nás samých druhými. Tento pohyb, v podobě péče a uznání, se v nás později obrací a ventiluje směrem ven, od nás, k našim blízkým a to v podobě úcty, lásky a vlastní akceptace.

Konec nedějinné éry přichází spolu se vznikem velkých civilizací. Akumulace lidí sebou nese nutnost organizace a tím také rozvoj zásadního kulturního fenoménu – písma. Spolu s ním se vytváří kolektivní paměť, protože písmo má schopnost konzervovat a znovu zpřítomňovat dění. Zde také leží další hraniční kámen lidské existence, který lze označit jako předdějinné období. Člověk se stává součástí velkého společenství, které je vnitřně uspořádané a situované kolem paláce. Každý v něm zaujímá své místo a do života se tak dostává řád. Vyrůstá podíl komunikace, která má vliv na myšlení lidí. Ti začínají interpretovat a sdělovat svou zkušenost. Vyprávějí se

⁵³ Srv. PATOČKA, Jan, *Péče o duši III*, 1. vyd., Praha: OIKOYMENH, 2002, str. 47.

⁵⁴ PATOČKA, *Péče o duši III*, str. 28.

⁵⁵ PATOČKA, *Péče o duši III*, str. 43.

mýty, jako reálný a absolutní výklad světa, jejichž prostřednictvím se lidé vztahují ke svému bytí. Skutečnost, že se v říši soustřeďuje stále větší množství lidí, klade na člověka nový nárok, kterým je produktivita, nutnost práce. Zde se nám umocňuje další z členů triády životních pohybů a to pohyb obrany či sebevydávání⁵⁶.

Tento pohyb charakterizuje člověka, který je již přijat v okruhu svého domova a nyní vstupuje do víru společnosti. Řeč je o našem vlastním nasazení, momentu, kdy samy něčím přispíváme, kdy pracujeme. To vyžaduje námahu a nutné úsilí, od kterého očekáváme budoucí kompenzaci ve formě sebedefinování a přijetí druhými. Zde vidíme, že pohyb obrany uskutečňujeme vůči pohybu akceptace. Namáhavost práce je něčím, čemu se nevyhneme, s čím se musíme chtít nechtít vypořádat, pokud chceme žít. Tím neříkáme, že svět je „morbidním“ místem, ve kterém žít znamená trpět. Naopak říkáme, že život lidí, který je bytostně zaměřen k druhým, vyžaduje nasazení (námahu, riziko), za které na oplátku získáváme jejich uznání a s tím i naplnění snah o akceptaci. Protože tíže, kterou na sebe člověk bere a která jej nezbytně doprovází po celý život, sama je akceptována v ovzduší ulehčení⁵⁷. Prostřednictvím těchto protikladů (námaha – úleva) se do našeho života dostává rovnováha. Na tuto situaci, kdy z opaků teprve může vyvstat soulad, nás upozorňuje již Hérakleitos⁵⁸. Pouze rovnoměrné napětí mezi protilehlými stranami v sobě totiž nese možnost jednoty a celku. V případě, že k tomuto vyrovnání sil v člověku nedojde, stane-li se jeho touhou pouze zisk z práce, nikoli snaha o sebeprosazení, hrozí mu vlastní sebeodcizení a ztráta smyslu.

Vraťme se nyní k našemu pátrání po začátku dějin. Výše jsme řekli, že nárůst obyvatelstva společně s faktem rozšíření písemnictví, vedl k rozvoji komunikace a tím i zrodu společenské paměti. Tím v sobě předdějinná společnost nevědomě vypěstovala semínko dějinnosti, které jen čeká na správné podmínky, aby mohlo vyrůst. K tomu je potřeba, aby do lidského života vstoupil problém. To ovšem systém starověkých

⁵⁶ PATOČKA, *Péče o duši III.* str. 45.

⁵⁷ PATOČKA, *Péče o duši III.* str. 44.

⁵⁸ Srv. Hérakleitos, DK 22 B 8. [Česky: PATOČKA, Jan, *Nejstarší řecká filosofie*, 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 1996. s. 156: Protisměrné kráčí spolu; z rozcházejícího nejkrásnější sklad (*harmonie*)].

civilizací příliš nedovoloval. V jejich zájmu bylo udržet neměnný řád, kterým zajišťují stabilitu. Ten spočíval v tom, že větší část života jedince je věnována práci, která ovšem nesmí nikdy zcela zastínit jeho původní smysl, a to udržení života (plození potomků, vlastní obživa). Jako „kontrolní mechanismy“ sloužily těmto společnostem psané texty, uchováující minulé úspěchy, jež bylo třeba napodobit, dále mýty a náboženství. Do lidského života se tím vštěpoval řád, který vedl k udržování a šíření zaběhlé tradice. Protože v sobě tato tradice nese jen poselství, jak by měly věci být, podle čeho je nutno jednat, není to tradice dějinná. Má spíše rituální charakter, když ukazuje „prověřené“ vzorce, nutné opakovat.

Co je nyní potřeba k přechodu do dějinnosti? Musí nastat situace, kdy se nám tento samozřejmý systém začne jevit jako nesamozřejmý. Jako něco, co nemusí být nutně tak. K tomu je nutná změna společenského uspořádání, které sebou přinese i jistou míru uvolnění, osvobození. Takové podmínky se vytvořily až na území řecké polis. Právě zde se začala formovat nám vlastní forma existence. Zde bylo zaseto ono semínko pochybnosti, které prolomilo onen mýtický koloběh života. Semínko, z něhož vyrostla naše dějinná existence a s ní i možnost svobody. Podívejme se nyní blíže na situaci, která zformovala naši západní myšlenkovou tradici.

5.3) Třetí životní pohyb

V archaické společnosti dochází ke změně ve způsobu myšlení, na to mají zásadní vliv dva faktory. Prvním z nich je pád Mykénského království a druhým je otřes na poli náboženství. Obě okolnosti se svými dopady podílejí na vzniku řecké polis. Zánik říše znamenal roztržnění absolutní moci panovníka na jednotlivé složky, politickou, vojenskou a náboženskou. Řád života lidí je tím podlomen, neboť ztrácí svou oporu v osobě vládce. V prostoru bývalé říše začíná docházet ke střetům různých společenských skupin, což vyvolává snahy po smíru a rovnováze. Z nich se rodí morální úvahy a politické spekulace, nabývající poznenáhlu tvaru první lidské „moudrosti“⁵⁹. Do původně neměnného řádu světa tak poprvé proniká pochybnost a to ve formě tázání. Ve společnosti se začínají objevovat lidé snažící se o její reflexi. To postupně krystalizuje až k demytologizaci světa. Mýtus není schopen obstát proti otázkám „proč

⁵⁹ VERNANT, *Počátky řeckého myšlení*, 2. opr. vyd. Praha: OIKOYMENH, 1995. str. 32.

je tomu tak“, které v jeho řádu odkrývají trhliny. Lidský rozum se chytá své příležitosti a vráží do těchto trhlin klín, čímž otevírá prostor pro nový způsob existence. Do života člověka se totiž poprvé dostává „problém“. Život se začíná probouzet z mýtického spánku a vstupuje do epochy dějin.

Je to právě řecká polis, společně s dramatickou tvorbou a filosofií, co přivádí na svět dějinného člověka. Není to již bezejmenný článek řetězu, který slepě plní svůj účel daný tradicí. Je to člověk, který klade otázky, vychází při tom ze stínu anonymity a nově se staví světu z pozice „Já“. Teprve toto uvědomění si vlastního bytí nám odhaluje předchozí situaci úpadku. Proti této předdějinnosti se také začínáme vědomě distancovat. V tomto obratu se nám pak nejlépe ukazuje náš třetí životní pohyb, který Patočka nazývá pohybem pravdy⁶⁰. Je to okamžik, kdy člověk přesáhne sám sebe a uvědomí si svou vlastní jsoucnost. Poprvé si je plně vědom své vlastní existence, svého lidství. V tom spočívá moment pravdy, když si uvědomím, že svět nestojí někde mimo mě, ale je dán skrze mě. Budu-li v životě pasivním divákem, brzy se mi skutečný svět ztratí z dohledu. Naším úkolem je, aktivně se ke světu vztahovat, z pozice vlastního bytí a tím provádět zmiňovaný pohyb k pravdě. Jinak řečeno, je to pohyb nalomení, kdy se „já“ vědomě stavím vůči každodennosti života, kdy ji prolamuji tím, že ji programově stavím proti otázce.

Člověk sám rozhoduje o tom, jakým způsobem své bytí ponese. Na jedné straně si může zvolit cestu pohodlného života, v anonymitě každodennosti. Tím ovšem podstatně mrhá svým bytostným potenciálem, když čerpá výhradně ze svého okolí a zaběhlé tradice, vystačí-li si takřikajíc s tím, co má „po ruce“. Na druhé straně stojí pak život v pravdě. Ten si volí lidé, kteří nechtějí pouze „žít“, nýbrž jsou právě v odstupu od pouhého života ochotni klást a hájit základy společenství vzájemného respektu⁶¹. Teprve pohyb pravdy je pohybem dějinného člověka. V této lidské angažovanosti se teprve vytváří prostor pro svobodu. Tato dějinná svoboda je tedy lidským výkonem, uskutečňujícím se skrze naše uvědomělé vykročení z původní živočišnosti života. Kde být znamená plodit a živit. Toto sebepřekročení je jakýmsi přispěním, které lidé uskutečňují nad rámec

⁶⁰ PATOČKA, *Péče o duši III*, str. 43.

⁶¹ PATOČKA, *Péče o duši III*, str. 265.

svých životních nutností. Úkolem ostatních by pak nemělo být pouze zachovávat to, co přesahuje úroveň pouhého života⁶², nýbrž i snaha o realizaci vlastního přispění.

Výše jsme řekli, že se tento pohyb objevuje v době řecké polis. Právě zde se totiž vytvořily příznivé podmínky dovolující člověku vykročit ze sféry svého soukromého života a přispět na poli obce. To umožňuje vznik veřejného prostoru (agory), který je nejdůležitějším rysem nové polis. Představuje vlastně realizační centrum onoho přesahu, který jsme zmínili výše. V jeho rámci se střetávají individuální dějinné bytosti v argumentačním zápase, ve kterém se rozhoduje, co bude nejlepším veřejným zájmem. Je to prostor, v němž aktivita nemá ráz vynucené námahy, jakou je práce, nýbrž manifestace dobrosti, předvedení toho, čím člověk může být v závodu se sobě rovnými⁶³. Na tomto podkladě vyrůstá nově také politický prostor, kde se formuluje řád obce a její zákony. Jedinci, kteří se aktivně pohybují v prostoru agory, se v podstatě neustále staví tváří v tvář problému. V tom spočívá jedinečnost polis, že se nezalekla oné problematičnosti, která vstupuje do života společně s otázkou a nesnažila se člověka od tohoto tázání zdržet. Naopak se pokusila ho v něm cíleně udržet a vytvořila mu prostor přímo pro otázky. Svobodný prostor, ve kterém se střetávají výkony jedněch s kritikou druhých, kde se každý vystavuje nebezpečí otřesu vlastního smyslu tím, že se nebojí nazývat věci pravými jmény. Snaží se neustále tematizovat svou situaci a ve vzájemném sporu s druhými nakonec dospět ke společné jednotě, tj. pravdě.

A právě v tomto prostředí vzniká dle autora nejen západní svět a jeho duch, nýbrž lze snad tvrdit, že i světové dějiny vůbec⁶⁴. To je tím dědictvím, jež nám zanechala antická minulost. Ukázala nám, že teprve v otřesu každodenního smyslu jsme schopni objevit sami sebe a s tím také skutečný zájem o život. Díky tomu v nás může propuknout touha po pravdě, kterou se vydáváme hledat společně s dalšími „otřesenými“ ve společném rozhovoru, tedy v praxi. Z této aktivní reflexe vyrůstá pak naše politická angažovanost jako výkon lidské svobody.

⁶² PATOČKA, *Péče o duši III.* str. 233.

⁶³ PATOČKA, *Péče o duši III.* str. 49.

⁶⁴ PATOČKA, *Péče o duši III.* str. 52.

6) ZÁVĚR

Cílem této práce byla v první řadě analýza Platónovy koncepce filosofie, jakožto péče o duši. Dále zdůraznění jejích klíčových momentů, které nám pomohly vytyčit si obecný rámec této problematiky. Primárně jsme vycházeli z rozboru tří zásadních Platónových dialogů. V první řadě jsme se zaměřili na dialog Faidón, který nám poskytl cenné poznatky o charakteru naší duše. Byl zde vysloven a dokazován předpoklad její nesmrtelné povahy a řešeny problémy s ním spojené. Dále zde byla vytyčena základní delimitace pojmu duše (psýché) a těla (sóma). Na základě uznání nesmrtelnosti duše, vyslovuje autor také výzvu k pečování o ni.

Péče je pak možná, jen když víme, čím duše jest, a to nejen ve své podstatě, ale i výkonech. K takovému určení jsme došli skrze dialogy Ústava a Faidros. Zde jsou tematizovány její tři složky: žádostivost, vznětlivost a rozumnost, společně s jejich vlivem na člověka a společnost. Tyto tři činitele jsou v duši apriorně přítomny, a jejich uspořádání se spolupodílí na jejím celkovém stavu. V ideálním případě, by měl duši dominovat rozum, aby krotil člověka, v jeho živočišné touze a tělesných žádostech. Prvním krokem k pozvednutí duše, je podřídit její dynamiku rozumu. Ten jediný je schopen spatřit pravdu, na které duše před svým vtělením participovala. K tomu je zapotřebí změna životního náhledu. Kdy člověk přestane důvěřovat svým tělesným smyslům (svému mínění) a začne důvěřovat rozumu (vědění).

Člověk se musí dostat do situace nejistoty, nalomení samozřejmosti světa. O to se Platón cíleně snaží prostřednictvím rozhovoru. V jeho rámci pak probíhá také proces rozpomínání si na jsoucna (anamnéze). Duše, které se podaří obrátit k pravdě a rozumovému náhledu, se tak začíná očišťovat (katarze). Programově se distancuje od působení těla a smyslovosti s ním spojené. To je v podstatě smysl filosofického života, který nám Platón předkládá. Ti, kteří jsou takového způsobu existence schopni, mají pak v jeho koncepci privilegované postavení. Na úrovni společenské jim přiděluje vládnoucí pozice, v posmrtném životě zase predikuje šťastnější úděl jejich duším. Neboť péče o duši je především příprava na vlastní smrt.

V druhé polovině práce jsme svou pozornost zaměřili na dílo českého filosofa Jana Patočky. Společně s ním jsme si představili situaci moderního člověka, vědeckotechnického věku. Ukázali jsme, že způsob jeho života, vykazuje prvky Platónského úpadku. Dochází v něm k masovému propuknutí žádostí (multiplikaci potřeb), které vrcholí ztrátou skutečného smyslu života, a tím i vlastního ducha. Hledání kořenů evropské duchovnosti, nás pak přivedlo do antického Řecka, kde se etabluje nový způsob lidské existence. Člověk zde poprvé objevuje svět v jeho nesamozřejmosti, ke které je teprve nutné se vztahovat. Na základě toho, jsme určili dva možné způsoby jeho bytí. Přirozený postoj, před objevením problému a postoj teoretický (reflektující), který přesahuje tento horizont všednosti.

Patočka dále ukázal, že tato situace vědomého vztahování se k sobě i ke světu, stojí u samého počátku evropských dějin. Na základě toho rozlišil tři stupně lidského dění: nedějinný, předdějinný a dějinný, v jejichž rámci se konstituovaly základní rysy naší existence. Tyto fundamentální možnosti člověka jsme si pak představili ve formě životních pohybů. Jedná se o pohyb akceptace (přijetí), který se vztahuje k domovu. Dále pohyb obrany (prosazení se), který provádíme vůči společnosti, a v poslední řadě je to pohyb pravdy (transcendence), kterým se vztahujeme k sobě samým. Ukázali jsme si, že tento třetí životní pohyb stojí, mimo jiné, v základě naší svobody. Představuje aktivní, angažovaný a především nelhostejný způsob života. To je dědictví, které nám zanechala antická minulost. Právě v něm spatřuje Patočka cestu z úpadkové situace Evropy. Měli bychom rehabilitovat svůj „problematický“ vztah ke světu, a nikdy neustat ve svých otázkách. Jen tak zabráníme úpadku do „šedi“ všedního dne a neztratíme v něm sebe, svou svobodu a svůj život.

7) SEZNAM LITERATURY

ARISTOTELEŠ, *O duši*. Přel. A. Kříž, Praha: Jan Laichter, 1942. 240 s.

GRAESER, Andreas, *Řecká filosofie klasického období: sofisté, Sókratés a sokratikové, Platón a Aristoteles*, Přel. M. Petříček. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2000. 445 s. 80-7298-019-X.

KIRK, G. S. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*, Praha: OIKOYMENH, 2004. 663 s. ISBN 80-7298-110-2.

KOHÁK, Erazim, *Jan Patočka: philosophy and selected writings*, Chicago; London: University of Chicago Press, 1989. 386 s. ISBN 0-226-45002-3.

KRATOCHVÍL, Zdeněk, *Výchova, zřejmost, vědomí*, Praha: Herrmann & synové, 1995. 199s. ISBN 80-238-0473-1.

PATOČKA, Jan, *Nejstarší řecká filosofie: Filosofie v předklasickém údobí před sofistickou a Sókratem. Přednášky z antické filosofie*, 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 1996. 359 s. ISBN 80-7021-195-4.

PATOČKA, Jan, *Péče o duši I*, 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 1996. 505 s. ISBN 80-86005-24-0.

PATOČKA, Jan, *Péče o duši II*, 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 1999. 398 s. ISBN 80-86005-91-7.

PATOČKA, Jan, *Péče o duši III*, 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2002. 842 s. ISBN 80-7298-054-8.

PATOČKA, Jan, *Kacířské eseje o filosofii dějin*. 3. opr. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2007. 136 s. ISBN 978-80-7298-275-2.

PLATÓN, *Euthydémos, Menón*, Přel. F. Novotný. 2. opr. vyd. Praha: OIKOYMENH, 1992. 126 s. ISBN 80-85241-20-X.

PLATÓN, *Euthyfrón ; Obrana Sókrata; Kritón; Faidón; Kratylos; Theaitétos; Sofisté; Politikos*, Přel. F. Novotný, 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2003, 558 s. ISBN 80-7298-062-9.

PLATÓN, *Parmenidés; Filébos; Symposion; Faidros; Alkibiadés I, II; Hipparchos; Milovníci*, Přel. F. Novotný, 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2003. 430 s. 80-7298-063-7.

PLATÓN, *Faidón*, Přel. F. Novotný, 6. opr. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2005. 107 s. ISBN 80-7298-158-7.

PLATÓN, *Ústava*, Přel. F. Novotný. 4. opr. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2005. 427 s. ISBN 80-7298-142-0.

STUMPF, S. E., *Sokrates to Sartre: a history of philosophy*, New York: McGraw-Hill, 1993. 577 s. ISBN0-07-062469-0.

UMLAUF, Václav, *Evropské cesty k vlastnímu já*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2002. 238 s. ISBN 80-7325-002-0.

VERNANT, Jean-Pierre, *Počátky řeckého myšlení*, Přel. M. Rejchrt. 2. opr. vyd. Praha: OIKOYMENH, 1995. 87 s. ISBN80-85241-45-5.